

RAZMIŠLJANJE O SODOBNI NAREČNI POEZIJI

Slovenska narečna poezija je danes že močno razvejan in notranje diferenciran kulturno-umetnostni pojav. Bliža se stopnji produkcijske samoumevnosti in recepcijskega priznanja, ima svoje zagovornike, razlagalce in distribucijska središča. Iz relativno zaprtih, jezikovno samozadostnih geografsko-jezikovnih območij prehaja v širšo kulturno zavest kot dragocena regionalna posebnost in individualnost. Zato ne zbuja več samo pozornosti etnologov, folkloristov in dialektologov, temveč kulturološko in sociološko naravnanih literarnih strokovnjakov, ki v raziskave in vrednotenje vnašajo kontekstualne vidike. Še pred nekaj desetletji je veljalo, da je pesnjenje v narečju vnaprej omejeno in pogojeno – ustvarjalci naj bi bili socialno prikrajšani sloji, manjšine v zamejstvu, literarno neizobraženi iz manj razvitih, obrobni pokrajin – zdaj lahko v tem vidimo zavestno izbiro. Na pokrajinski ali krajevni govor se vežejo volja po ohranjanju izginjajočega ali že izginulega sveta, preteklih načinov kolektivnega življenja, predvsem pa težnja po neposrednem izražanju intimnih individualnih izkušenj in občutij, vraščeni v določen pokrajinski prostor in zgodovinsko dogajanje. Literarna raba narečja torej postaja način opredeljevanja posameznikove pripadnosti, individualne in lokalne identitete, ki ne izključuje sočasne prisotnosti nacionalne in kozmopolitsko-globalne v isti osebi. Estetska vrednost narečne poezije je refleksi neznane (nepriznane) drugačnosti drugega in raste iz paradoksnе oddaljitve od načinov tradicionalnega jezikovnega oblikovanja in navezanosti nanje.

sodobna narečna poezija, nujnost ali izbirnost narečja, družbena prikrajšanost, lokalna in regionalna identiteta, ohranjanje preteklosti, časovna, prostorska in intelektualna distanca, verizem in simboličnost, estetski postopki

Today, Slovene dialect poetry is a very heterogeneous and internally differentiated cultural-artistic phenomenon. It is closer to productive self-evidence and receptive recognition and has its own advocates, interpreters and distribution centres. From relatively closed, linguistically independent geographical-linguistic areas it is becoming part of the wider cultural awareness and as a valuable regional speciality and mark of individuality. For this reason, it no longer attracts the attention only of ethnologists, folklore specialists and dialecticians, but also of literary specialists with cultural and sociological interests who introduce contextual aspects into research and evaluation. Even a few decades ago it was held that writing poetry in dialect was by definition limited and conditional – its exponents were socially deprived classes, minorities in neighbouring countries, those without literary education from less-developed, marginal regions – whereas now it is seen as a conscious choice. Regional or local speech is combined with a desire to preserve a disappearing or already disappeared world, past forms of collective life, above all the aspiration to directly express intimate individual experiences and emotions arising from a specific region and historical events. The literary use of dialect thus becomes a way of defining an individual's affiliation, the individual and local identity that does not exclude the simultaneous presence of the national and the cosmopolitan or global within the same person. The aesthetic value of dialect poetry is a reflection of the unknown (unrecognised)

difference of the other and arises from a paradoxical distancing from language formation and attachment to it.

contemporary dialect poetry, necessity for or choice of dialect, social deprivation, local and regional identity, preservation of the past, temporal, spatial and intellectual distance, verism and symbolism, aesthetic procedures

1 Uvod

Prispevek začenjam z mislijo, da se kot literarna zgodovinarica na jezikoslovnem simpoziju počutim nekoliko tuje, saj ne nameravam obravnavati glasovnih, oblikoslovnih, leksičnih posebnosti kakega slovenskega narečja, temveč to, kako nekateri dialektalni govori vstopajo v sistem slovenske književnosti. Predmet moje pozornosti bo sodobna narečna poezija, ki v zadnjih dveh desetletjih doživlja razcvet, pridobiva na kvaliteti in v spremenjenem nacionalno-kulturnem kontekstu nov pomen, kar se kaže tudi v vse večjem številu delujočih akterjev v tem mikroliterarnem sistemu: ustvarjalcev, proučevalcev, zagovornikov, razlagalcev, urednikov in literarnih strokovnjakov.¹

Moje zanimanje ima osebno predzgodovino: že kot študentka me je vznemirjala ljudska pesem, ki predstavlja arhaični in prvinski svet, bolj divji in grob kot ga dopušča visoka literatura, z ne povsem razumljivim jezikom in nenavadnimi estetskimi oblikami. Pozneje me je očarala rezijanska ustna tradicija v eksotičnem jeziku, ki je dojemljiv le s pomočjo prevoda v knjižno slovenščino: lirska v zbirki *Rožice iz Rezije* (1972) in pripovedna *Zverinice iz Rezije* (1973), ki ju je pripravil Milko Matičetov. Oktobra leta 2000 pa sem bila na literarnem večeru, ki je spremljal 11. slavistični kongres v Kopru, priča zelo tihi, minimalistični, intimni govorici istrske pesnice o tako globokih in hkrati preprostih rečeh, da jih je odraslega, racionalnega človeka sram javno izrekati, pri čemer je narečje delovalo kot tančica, ki skriva človeško goloto. Bilo je doživetje nečesa telesnega: izrazitega in hkrati spontanega govora, muzikalnosti, ki je delovala neizumetničeno in tako naravno nujno kot dihanje, čutno zaznavanje ali hoja – nekaj, kar ne zahteva nobenega mojstrstva, šolanja, le nadarjenost.² Tiho in počasno branje mnogih zbirk in zbornikov sodobne narečne poezije je utrdilo moj intuitivni vtis, da je pesnjenje v narečju globinsko povezano z živim človeškim glasom, z govorjenostjo, spevnost pa se v mnogih primerih dodatno povezuje s kanalom posredovanja, glasbenim izvajanjem in petjem. To je morda najočitnejša vez med prvotnim folklornim položajem in sodobnim kantavtorstvom, ki sodi v popularno kulturo.

¹ Pomembna imena so Vladimir Bartol, Ivan Šavli, Pavel Zdovc, Marko Kravos, Andrej Moritsch, Michele Obit, Roberto Dapit, Franci Just, Marija Stanonik, Marija Pirjevec, Jože Pogačnik, Lojzka Bratuž, Jože Horvat, Zdravko Duša.

² Najmočnejši vtis med nastopajočimi pesniki (Nelda Štok Vojska, Danila Tuljak Bandi, Marco Apollonio) je naredila Alferija Bržan z besedili iz zbirke *Čista voda*.

2 Razcvet narečne poezije

2.1 Boljši razgled prinaša zavest o raznovrstnosti pojava, ki ga enoti samo izbira posebnega jezkovnega izraza in pesniška verzna oblika, sicer pa nima estetsko homogene podobe in ga ni mogoče kot monolit postaviti ob poezijo v standardni slovenščini ter vrednotiti na njenem ozadju. Iz obstoječih raziskav je videti, da začetki sodobnega individualnega pesnjenja v narečjih in objavljanja v avtorskih zbirkah segajo v zgodnja šestdeseta leta 20. stoletja, ko v slovenski književnosti prevlada modernizem. Prvo je spogledovanje s štajerskim narečjem, pravzaprav le leksična, redkeje oblikoslovna, ne pa tudi glasovna simulacija pohorskega govora v zbirki pripovednih pesmi Branka Rudolfa *Žvegla potepuhova* (1960), ki v izbiri zgodovinske snovi in drži literarnega subjekta posnemajo najslavnejši hrvaški primer, kajkavske *Balade Petrice Kerempuha* (1936) Miroslava Krleže in imajo podobno težnjo izpostaviti zamolčane, iz historiografije izpuščene vidike preteklega življenja tlačenih. Druga je Tržačanka Marija Mijot z lepo sprejeto in kmalu ponatisnjeno zbirko *Souze jn smeh* (1962).³ Starejše in sočasne so revialne objave posameznih narečnih pesmi goriškega pesnika Ludvika Zorzuta, kasneje zbrane v dveh razdelkih zbirke *Ptička briegarca* (1972) (Bratuž 2001: 163). Sredi sedemdesetih let so objavljeni starejši teksti v enem od podjunskih koroških govorov 75-letne koroške pesnice Milke Hartman v drobni zbirki *Pesmi z Libuškega puela* (1977). Nov razmah je videti sredi osemdesetih let, ko poznavalce poezije preseneti Režijan Renato Quaglia z zbirko *Baside* (1985), ki je zaradi subjektivne izpovednosti in individualne ekspresivnosti opažena kot estetski odmik od še živega folklornega petja v tedaj še nekodificirani (solbiški) rezijanščini.⁴ Ta objava sovпада z manj opaznim prebujanjem lokalnih manjšinskih skupnosti v Beneški Sloveniji: vsakoletni avtorski in kantavtorski festival Senjam beneške pesmi z objavami besedil v zbornikih *Pustita nam rože po našim sadit*, 1984 in 2000.⁵ V zadnjih petnajstih letih je postala narečna poezija bolj samoumevna kot doslej, zato poleg sočasno

³ Pesničini rojak in sodobnik Vladimir Bartol v spremni besedi k prvi izdaji (1962) opozarja na to, da se je zbiranje ljudskega blaga in ohranjanje narečja razmahnilo šele po 2. svetovni vojni, na prehodu iz 19. v 20. stoletje pa so učitelji domače narečje zatirali in otroke učili omikani jezik, s čimer so se izgubljale dragocene posebnosti in žlahtne starine ter krepilo nezaupanje. Pesnica, ki doživlja lepoto pokrajine, ljubezen, zapuščenost, klepet in humor, se mu zato zdi skoraj čudež, njena zbirka pa več kot muzealizacija nekdanjega predmestja Sveti Ivan – osebna izpoved in dokument slovenske davnine okrog Trsta. Kot domačin prepozna njen pristni zven. V drugi izdaji (1969) dr. Ivan Šavli že tvega primerjave: bolj osebno in drugačno tematsko naravnost od nekdanjih bukovnikov, pristnejšo govorico od tedaj edine znane narečne zbirke (*Žvegla potepuhova*), dvig nad vzorce ljudskih pesmi s plastičnimi podobami, impresijami in krepkimi izrazi.

⁴ Tržaški pesnik Marko Kravos, ki je s prepesnitvijo v knjižno slovenščino (ob pomoči Milka Matičetova in Pavla Merkuja) zaslužen za to, da je Quaglieva zbirka dobila nagrado Prešernovega sklada, je v melodičnih vzorcih, ritmih, kiticah, podobah in pridevkih, naslonitvi na mite in obrede našel ustno-slušno oblikovanje, vendar je plast prevzetega pregnetena, prevrednotena in zavestno rušena, saj sklicevanja na ljudsko izročilo ne vodi literarna naiva, ampak angažirana subjektivna izpoved (Kravos 1985: 75–81).

⁵ Izčrpen prikaz beneškoslovenskega pesništva do leta 1995 je diplomsko delo Anite Bergnach *Slovensko pesništvo v Nadiških dolinah/La produzione poetica in lingua slovena nelle Valli del Natisone* (Udine: Univesita degli Studi, Facolta di Lingue e Letterature Straniere 1996/97).

nastajajočih izhajajo tudi dotlej sramežljivo skrivane pesmi znanih pesnikov, npr. humorno-anekdotični *Pastirjevi rajmi* (1996) uveljavljenega koroškega pesnika Andreja Kokota iz zgodnjih petdesetih let 20. stoletja. Narečni verzi javnosti ne osvajajo le kot dogodki (npr. literarni večeri Luna v nebu plava), knjige in zborniki, ampak tudi skozi oblike popularne kulture.⁶

2.2 Kot je ugotovila pozorna poznavalka narečne književnosti Marija Stanonik (2007: 65–75), potrdile pa so jo tudi parcialne raziskave regionalnih literarnih pojavov (Pirjevec 2001: 154–156, Zdovc 1977: 7), je narečna poezija prostorsko razporejena po obrobju slovenskega etničnega ozemlja: v Reziji, Benečiji, na Tržaškem, v slovenski Istri, na Koroškem, nekoliko redkeje poseljuje Porabje, Prekmurje, Prlekijo, Štajersko, Gorski Kotar, izjemna pa je v osrednjih slovenskih pokrajinah, na Gorenjskem, Cerkljanskem, v Poljanski dolini, Zasavju, Beli krajini.

2.3 Geografska obrobnost pogojuje dejstvo, da se govori teh pokrajin v vseh vidikih oz. na vseh jezikovnih ravninah najbolj razlikujejo od govorjenega in pisnega standarda, kar vpliva na oteženo recepcijo zunaj lokalnih in regionalnih krogov. Za bralca, ki ni govorec narečja niti dialektolog, je dožemanje narečnih pesmi nekaj takega kot gledanje počasnih filmskih posnetkov, proces prepoznavanja in sprejemanja drugačnega in tujega je napornejši in počasnejši, toda prav zato izzivalna, včasih prvovrstna estetska izkušnja. Motnje v komunikaciji knjižne objave rešujejo tako, da ob besedilih ali na koncu dodajajo slovarje narečne leksike,⁷ včasih tudi razlago glasoslovnega sistema,⁸ v primeru rezijanskih govorov pa je poleg opozorila na različne zapisovalne konvencije pred standardizacijo potreben tudi prevod v knjižno slovenščino.⁹ Prepesnitev je izraz avtorjeve in/ali urednikove želje po širši razumljivosti in vključenosti v literarni sistem, ki ga narečna poezija bogati z drugačnimi izrazno-pomenskimi potenciali, predvsem pa z vsebinskimi vidiki, ki so izpadli iz pesniškega kultiviranja v vseslovenskem knjižnem jeziku.¹⁰ Šele v zadnjih

⁶ Sodobni primeri so kantavtorji, npr. igralec Iztok Mlakar, slovenist Domen Uršič, Festival narečne popevke (nekoč Vesela jesen) v Mariboru, za katerega so nastale tudi *Prleške pesmi* (1996) Miroslava Slane - Mirosa. Iztok Mlakar (2009: 20) prisega na dialekt kot »govorjeno besedo, prvobitni jezik, ki ima svojo sliko in barvo samo v govoru«.

⁷ Starejše zbirke s slovarji so *Žvegla potepuhova, Souze jn smeh, Pesmi z Libuškega puela, Ptička briegarca*, novejše *Pride vse en vse pasá, Žerjavka pud papelon, Prleške pesmi*.

⁸ Prim. dodatek »Glasovna podba narečja Svetega Antona pri Kopru« v zbirki Alferije Bržan *Čista voda* (str. 137–139).

⁹ Taki sta zbirki Renata Quaglia *Baside* (1985) in Silvano Paletti *Rozajanski serčni romonenj* (2003) s prevodi v italijanščino Roberta Dapita in knjižno slovenščino Marije Pirjevec. Antologija *Autori Resiani: Reziä, Reziä, a ti çon šcale dobrë* (1984) vsebuje le prevode v italijanščino; brošura s srečanja med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci *Luna v nebu plava* (2001) pa le izvirne beneške pesmi Francesca Bregnach - Kekka in rezijanske Rina Chineseja.

¹⁰ Dodajmo, da narečni pesniki praviloma niso integrirani v literarni kanon, niso vključeni v pesniške antologije in šolske učbenike. Izjema je *Antologija slovenskih pesnic* z Marijo Mijot v 2. knjigi in Silvano Paletti v 3. V tem sledi študiji Borisa Paternuja *Šest tržaških pesnikov* (1994) ki odkriva nove stilne funkcije narečja v poeziji Marije Mijot (neposrednost, drastika, humor, poetičnost). V strokovnih predstavitvah so sicer narečni pesniki obravnavani ločeno, kot poseben del literarnega sistema.

letih srečujemo tudi pesmi brez lingvističnih pojasnil (Janez Ramoveš) in prepesnitev (beneškoslovenska antologija *Besiede tele zemlje*, 2004). Morda je to že izraz novega, samozavestnega prepričanja, da izbira narečnega govora pesniški kvaliteti ne škodi, temveč jo šele omogoča. Kljub ugodnejši družbeni klimi pa se vsiljuje vprašanje, zakaj komaj kateri avtor objavi več kot le eno knjigo narečne poezije.¹¹

3 Pojmovanje in vrednotenje

Spremembe v produkciji, distribuciji in recepciji narečne poezije se dogajajo ob sodelovanju dejavnikov obdelave v literarnozgodovinskih komentarjih, spremnih besedah in v teoretizaciji samega koncepta narečne poezije. Že od začetkov avtorsko ustvarjalnost spremljata naklonjenost ter volja po premagovanju predsodkov do narečja kot neprimerne, nižjega, na določene funkcije (humor, zabava) omejenega jezikovnega medija, ki naj bi bilo znamenje jezikovne nezmožnosti v razvitejšem knjižnem jeziku. Razlagalci osebnih avtorskih poetik so aktivni zagovorniki, ki hočejo delovati in dejansko delujejo na družbeni ugled in vrednotenje nekoč marginalnega, slabo razvitega, manjšinskega in za nacionalno samopodobo domala nepomembnega pojava. Pogost argument drugačnega vrednotenja je sklicevanje na razvitost narečne poezije pri sosednjih Hrvatih, Italijanih, Avstrijcih in Nemcih ter analogija z naivnim slikarstvom in kiparstvom.

3.1 France Bezljaj je v Terski dolini odkril ljudskega pevca Pietra Negra/Čarne (Uígi Skurjan) (Bezljaj 2006: 293–297), v Benečiji in Režiji sta odkrivanje nadaljevala Pavle Merku in Milko Matičetov. Slednji je iz anonimnosti povzidgnil Silvano Paletti, kar sta s knjigo njenih izbranih pesmi *Rozajanski srčni romonenj* (2003) s prevodi in analizami nadaljevala Roberto Dapit in Marija Pirjevec. V Beneški Sloveniji ima v zadnjih letih pomembno vlogo Michele Obit, ki popularizira lokalne pesnike: v tipkopišni predstavitvi *Pesniško ustvarjanje v Beneški Sloveniji* (2003) je narečni ustvarjalnosti Marine Cernetig, Loredane Drecogna, Andreine Trusgnach, Luise Battistig, Brune Dorbolò in Alda Clodiga pripisal vlogo ohranjanja jezika, kulture in ljudi v Benečiji; uredil in s spremno besedo je opremil prvo tiskano antologijo *Besiede tele zemlje* (2004)¹² in nazadnje uredil ter pomagal prevesti prvo samostojno zbirko Marine Cernetig *Pa nič nie še umarlo* (2007), ob kateri opozarja na vraščenost v prostor kot duševno in duhovno kvaliteto.¹³

3.2 Že Jože Pogačnik (2001: 77) je ob fokusiranju pozornosti v regionalne, lokalne, partikularne pojave opozoril na kontekst postmoderne dobe in njeno frag-

¹¹ Nekateri prvenci so izšli v samozaložbi (Atilij Kralj, Alferija Bržan, Janez Ramoveš, Nelda Štok Vojska), izid drugih so podprla kulturna društva (Ivan Trinko, Rečan, Lese, Capris), založbe v zamejstvu (Mladika, ZTT, Mohorjeva, Drava), le izjemoma pridejo narečne zbirke do osrednjih založb (Ramoveš: *Staroselski ciklus*, Ljubljana: Cankarjeva založba 2006), zato imajo več pesniških knjig doslej le Bržanova, Kralj in Ramoveš.

¹² V antologijo je poleg omenjenih vključen tudi Viljem Černo. Njegov opus *Pesmi iz terske doline* je pozneje predstavil trijezični zbornik *Terska dolina – Alta Val Torre – Val de Tor* in uvod *Beseda o pesniku* Cirila Zlobca, ki je pesmi prelin v knjižno slovenščino.

mentarizirano, razplasteno, pluralizirano, demokratizirano kulturno zavest. Pričakovano prevrednotenje je spremljava razgrajevanja dominantnih konceptov kompaktnega Naroda in enotnega Jezika. Mnogi zagovorniki opozarjajo tudi na odpor do nacionalnega in globalnega integralizma, uniformiranosti, osiromašene monokulturnosti in oblastnosti, ob katerih so molče žrtvovani in spregledani dosežki prikrajšanih skupin in slojev. Mednje ne sodijo le asimilaciji podvržene etnične manjšine (Slovenci v Italiji, Avstriji, na Madžarskem), ki nočejo izumreti, ampak se vse bolj uveljavljajo in zahtevajo spoštovanje jezikovno-kulturnih pravic in zaščito, temveč tudi današnje kmečko in primestno podeželje, katerega specifična kultura govori v narečjih.¹⁴ Tako dobiva narečje v poeziji funkcijo oglašanja neslišnih, nemih, neznanih, zapostavljenih, prikrajšanih, neuspešnih, obrobnih.¹⁵ Za drugačnost in tujost gre le, če jih presojava z merili vladajoče (večinske) kulture, vendar take oznake hkrati sprožajo sociolingvistično in kulturološko vprašanje: kdo, v čigavem imenu, s katerimi sredstvi in na čigav račun uresničuje družbeno moč. Zavedati se moramo, da so narečja prvotna jezikovna stopnja v ontogenetskem in filogenetskem smislu, da je pesnjenje in petje v narečju pripravljala predstopnja v oblikovanju nacionalne literature in knjižnega jezika¹⁶ ali pa razkošje, ki si ga nek narod lahko privošči takrat, ko sredobežne ustvarjalne sile ne morejo več ogroziti stabilnosti in celovitosti nacionalne substance in postanejo narečne pesmi legitimni izraz individualne, lokalne in regionalne identitete. Specifična ali partikularna identiteta je pri tem le ena izmed mnogih sočasno navzočih, sicer razvojno hierarhiziranih, vendar še zdaleč ne izključujočih se plasti pripadnosti znotraj ene osebnosti: »Koncentrični krogi identitet izhajajo iz mnogih lokalnih in plodnih okolij, od sosesk do regij, odpirajoč se navzven v vse bolj abstraktne oblike narodnih, državljskih in evropskih identitet, zaključujoč se – za tiste z najbolj izostrenimi sposobnostmi refleksije – morebiti v skupnem človeštvu« (Debeljak 2004: 92). Danes je uveljavljeno pojmovanje, da »[k]njižni jezik ter narečja in njihove posebne oblike *skupaj* sestavljajo pojem slovenski jezik, ki je potemtakem zapletena celota.« (Pogorelec 2006: 117). Narečna poezija se zato kaže tudi kot izraz svobode, poguma, notranje trdnosti, pa naj gre za pesnike, ki razen narečne materinščine sploh nimajo druge izbire, ker se zaradi šolanja v tujem jeziku niso socializirali v standardno govorjeno

¹³ Marija Pirjevec (2001: 152, 156) povezuje količinski in kakovostni razmah narečne poezije v Italiji z medkulturno in intelektualno naklonjenim ozračjem šestdesetih in sedemdesetih let, ki je sledilo dialektalni zbirki Piera Paola Passolinija, njegovi antologiji narečne poezije 20. stoletja in študijam Franca Brevinija o kulturnem policentrizmu ter Sergia Salvija o zgodovini jezikovnih manjšin v Italiji.

¹⁴ Če pritegnemo tudi narečno kantavtorstvo, se med prikrajšane uvrščajo tudi razočarani, odpuščeni, zapiti delavci (Iztok Mlakar), tema Hrovatičevih pesnitev pa je nekdanje življenje trboveljskih rudarjev.

¹⁵ Drugačno sociokulturno raziskavo bi zahtevale današnje urbane govorice, ki se oglašajo kot socialnozvrstna razplatenost in kombinacija jezikov za prikaz družbenih marginalcev v proznih delih Andreja Skubica, Matjaža Brulca ali kot urbani in regionalni govor mladih v poeziji Katje Plut.

¹⁶ Skoraj odveč je spomniti na pokrajinsko obarvan jezik predromantikov Štefana Modrinjaka, Janeza Nepomuka Primica, Valentina Staniča, Urbana Jarnika, na jezikovno-kulturno polemiko med vzhodnoštajerskim, pozneje ilirskim Vrazom in osrednjeslovenskim Prešernom, na ugotovitve etnomuzikologinje Zmage Kumer, da je tudi ljudsko slovstvo oblikovano v govoru, ki je privzdignjen nad vsakdanjim in iz čiste narečne osnove teži v bolj univerzalni jezik.

in pisano slovenščino (vsi Rezijani, Beneški Slovenci in Porabci), ali za take, ki knjižni jezik obvladajo, v njem tudi pesnijo, toda z narečjem poudarjajo pristnost in prvinskost ubesedenih izkušenj,¹⁷ v njem odkrivajo korenine svoje biti in ga raziskujejo: »Mislím, da se samozavesten narod ne sme bati barv in barvanja jezika [z dialektom]. Če veš, zakaj se kaj uporablja, če je ta odločitev zavestna, če hočeš raziskovati možnosti, ki jih ponuja jezik, potem je škoda biti jezikovni puritanec.« (Mlakar 2009: 21). Izjemni so primeri, ko je narečje ne le zavestna, ampak tudi edina svobodna izbira.¹⁸

4 Pesniške podobe preteklosti in sodobnosti

Čeprav je moja izkušnja narečne poezije omejena in moje razmišljanje ne pretendira niti na izčrpnost niti na sintetičnost, bom v nadaljevanju tvegala nekaj ugotovitev. Sodobnega bralca poezije pravzaprav ne zanima družbeni kontekst geneze, kolikor ni imanentno navzoč v izrazno-pomenski strukturi književnega dela. Za narečno poezijo pa velja, da konkretnega prostora, časa in v njem prikazanega življenja ni mogoče odmisлити, ker to avtorji poudarjajo kot primarno in določujočo izkustveno danost, ki je vpisana v enkratni literarni univerzum. Pri tem je geografska določenost pomembnejša od zgodovinskega časa, čeprav v beneškoslovenskih, rezijanskih in istrskih pesmih odmevajo odločilni zgodovinsko-politični dogodki: zarezovanje državnih mej v nekoč enoten, prehoden, odprt prostor izmenjave; nepozabljene travme 1. in 2. svetovne vojne, ki so onemogočile mirno sožitje in vzajemno spoštovanje med večinskim in manjšinskim prebivalstvom (pogosto je povezan s spominom na ubite in z grobovi); ekonomska zapostavljenost odmaknjenih pokrajin, ki je sprožila preseljevanje, zapuščanje vasi in zaselkov, staranje prebivalstva; nagla, nepremišljena povojna modernizacija kmečkega podeželja, zaradi katere so izginili tradicionalni načini dela in se razkrojile prvotne družinske, rodbinske in vaške skupnosti; apokaliptično grozo vzbujajoči rušilni potres, ki je prizadel slovenske vasi in zaselke v Videmski pokrajini.

¹⁷Dialektalni izrazi so vpleteni tudi v modernistično večjezičnost. V *Pokru* Tomaža Šalamuna so verzi, ki pričarajo govor koprskih italijanskih sosedov in mladostnih prijateljev Piera, Siore Pesaro, Mirka: »cos' te fa / no te vedi che xe fini / sta galera vecchia / moniga! mai timonier // in pogledam / in res / pajole plavajo / in pagaj ni več / odstranili so nam paterac / in šteke so nam pokradli / tisti iz Pule / in me boli križ / maline so / maline / rečem« (*Maline so I*).

¹⁸Najbolj nenavaden primer je Janez Ramoveš. V njegovih zbirkah ne gre za tip pesništva, ki ga Marija Stanonik (2007: 113–117) imenuje »literarjenje«, tj. spretno, estetsko neambiciozno, ljubiteljsko, na ožji krog rojakov naravnano, priložnostno ustvarjanje neizobražencev, ki ga raziskovalka umešča med slovensko folkloro in literaturo (v tem smislu analizira Hartmanovo, Kokota, Furlana, Pochobradskega, Hrovatiča, Štok Vojsko, Tuljak Bandijevo), ampak za vrhunsko poezijo. Ob Milki Hartman, ki se v *Pesmih iz Libuškega puela* navezuje na tipične odnose in položaje, univerzalne značaje, vrednote in izkušnje kmečkega sveta z opaznimi motivi družbene razslojenosti, in ob primerjavi z večfunkcijskostjo (urbanostjo, socialno kritičnostjo, igrivostjo) narečne poezije na nemškem govornem področju je Pavle Zdovc (1977: 5–6) zdvomil, da bi bilo narečje »kos vsem nalogam sodobnega življenja«, »tudi v liriki so njegove izrazne možnosti omejene«, ker »ne more prodreti v globine duševnosti, v podzavestne razsežnosti, nima na voljo primerne metaforike, pesniških podob in simbolov«. Nekateri sodobni primeri pričujejo o izrazni svežini, drugačnosti, semantični kompleksnosti (Quaglia, Paletti, Cernetig, Bržan, Ramoveš), ki presega okvir arhaične folklore, čeprav glede njihove kvalitete še ni dosežen konsenz.

4.1 Mnogi narečni pesniki svojo primarno nalogo vidijo v tem, da vsaj v simbolnem redu literature ohranijo podobe preteklosti, ki so hkrati podobe otroško neposredno dojete resničnosti. Če ne gre za pričevanja o socialni zapostavljenosti, je perspektiva najpogosteje nostalgična in idealizacijska. Tako delujejo pesmi Marije Bartoloth o mladosti v Ziljski dolini (*Na svetə večar, Sonce sijə dāžən gre, črna mačka v Briəzjə gre, Na Ogə, Tvajə bəsiədə mə grelə sa*), Sivane Paletti v Reziji (*Wöda ma ta Brüsinawa, Dan sami lunej, Muke ni, Ta bänk od nuviče, No nuć majawo*), Alferije Bržan v Istri. Več prostodušnega humorja zmoreta Nelda Štok Vojska iz Istre in Andrej Kokot s Kostanj, ki z vračanjem k izvornosti izpeljeta obrat iz sramežljivosti v ponos. Pesnikovo spominjanje je hkrati primerjanje med pozitiviteto nekdanjega, izginulega in sedanjimi, večkrat negativno vrednotenimi izkušnjami. Sedanjost/sodobnost ne ponuja le drugačnih, smešno površnih, praznih predstavitev (mesta, denarja, trgovine, tujine, napredka), ampak slike propadanja in razkroja, staranja, samote, zapuščenosti, pozabljenosti, odsluženosti.

Souze tou noći
ke nu močijo skale tou nas,
razpukane, suhe
zatuò ker bratri so šli od nas
anu prazna je vas (Viljem Černo: *Rêmə tou sonce*)

V ta proces so vključeni predmeti (gnijoče ribiške barke in raztrgane mreže, prazne vasi, razpadajoče hiše), naravno okolje (zaraščene steze, opuščeni kali, onesnaženi potoki, robidovje in gozd, ki preraščata nekdanje kultivirane terase in kamenju iztrgane njive) in navsezadnje tudi pozabljeni, osamljeni in celo lačni starci in starke, mrtvi starši.

S'n jo vido ki s'n šou mimo
se mi je tela skuare skrit,
lasi sive, uachi in krilo
t'n čepela zat za zit!
An kuos starga kruha imela
uakul' ujst ga je mečkala
kdu zna če je d'ns jela?
al se s tistin uateščala? (Atilij Kralj: *Stara mate!*)
Sedon vutruk
je skojila Štefánja.
Ma danes se sama
sprgnjava po bržínah
eno pobira špice za vóginj.
Več lačna ku sita tapata
po mrzli hiši ses kamna (Nelda Štok Vojska: *Štefánja*)

Preteklost je obsijana z emocionalnim patosom lepote, pristnosti, čistosti, ljubezni, povezanosti, trdnosti, smiselnega vsakdanjega dela, jasno razporejenih vlog, etičnih in moralnih principov ravnanja. Pri tem niso redki namigi, da je bilo življenje nekoč en sam mukotrpen in trdovratni boj za preživetje, ki je hkrati brisal izražanje čustev med najbližjimi.

Alferija Bržan himnično peva delavne roke svoje skromne in zadržane none:

Hvala ruəkân,
ki niso počivalê
nanka tri dnjêve prêd smrtjo.
Ruəkê,
ki niso znalê bužât ...
Hvala ruəkân
muâje drobnê,
mikenê nuønê. (*Hvala ruəkân*)

In šele odrasla hči se zaveda drobnih družinskih dejanj in se mami zahvaljuje za ljubeznivost in skrb – za pravljice, pesmi, topel čaj, med in mleko:

Zjutra s' me tiho zbudila
an za me s' liep oginj zakurila.
»Ammm pupa čičic, ammm pupa čičic.«
Ta za špurgetam sam te ugriela
mleiko an tojo ljubezan popila. (Loredana Dreccogna: *Kam je šu tist cajt*)

4.2 Ohranjanje spomina na preteklost deluje kot zavestno ponavzočanje, imaginarna prisotnost minulega, ki človeku pomaga vztrajati v okoliščinah, ko je to videti absurdno, ker so starinski načini bivanja preživeli in so kot neučinkoviti ali nekoristni s stališča moderne produkcije obsojeni na izginotje. Neizbežnost sprememb sproža deziluzijo, melanholijo ter hkrati zavestno premagovanje destruktivnih čustev. Zlasti v Beneški Sloveniji je spomin na otroštvo, kmetovanje, prebivanje v gorskih vaseh tudi upor zoper izseljevanje in izumiranje, volja po ostajanju na svoji zemlji, dokazovanje dostojanstva, vrednosti lastne kulture in jezika ne glede na relativno skromnost ali celo uboštvo njenih nosilcev: »Vsi me potiskajo: / biež še ti, / na čaki tle tvoje smarti. / Mraz me pretrese. [...] Joče sarce. / Tle z naše doline / mene me na gre, / pride še poumlad, / mi ugreje sarce.« (Aldo Clodig: *Misle*) Take pesmi poudarjajo zvestobo, vztrajnost in ljubezen do celotnega domačega sveta, čeprav se lahko navezanost na zemljo stopnjuje v čudaško obsedenost (Bržan: *Stare Božic*). Tudi v primerih, ko je poezija zaznamovana z vedrino in humorjem, ki jih ponazarjajo petje, glasba in plesi, se prikrade občutek krivde zaradi odhoda (Bržan: *Šle smo, Skuârej, Barake, Du konfina en črjez 9, 11*), želja po vrnitvi (Bržan: *Od dâlêč en blizek*; Andreina Trusgnach: *Okuole ognja*) in po zbiranju razkropljenih ljudi, ki se sramujejo svoje identitete (Paletti: *Wsë isö – Vse to*) in so zgubili vero vase:

Čas se baran,
kan mǎn jǐskat biside,
za was spravit pod Čanĭnon,
ko sama ta kriĭj
se tičĕ na dalĕč.
(Silvana Paletti: *Zbugan vǎsi me*)

Včasih se vprašam,
kam naj grem iskat besede
da bi vas zbrala pod Kaninom,
ko pa vaša kri
teče tam daleč.
(Silvana Paletti: *Zbogom moje vasi*)

Pesnik čuti poslanstvo, da z nagovorom rojakom vlije pogum, utrdi njihovo samozavest, okrepi njihovo zmožnost zamišljanja drugačnosti (sanje, spomine, upanje), z lastno ljubeznijo in zvestobo zmanjša zanikovalno moč realnost (Quaglia: *Ples od ta'a zalena'a jezara – Ples pri zelenem jezeru*; Gabriella Tomasetig: *Vas moja*).

5 Pokrajinske kulturne in naravne posebnosti

5.1 Narečna poezija je zaznamovana s pokrajinsko specifikom, ki se kaže v opisih narave, pa tudi v toponimih, osebnih in družinskih imenih, s katerimi se povečuje vtis pristnosti in neposrednosti. Obrobna in obmejna pokrajina pridobiva poleg močnih emocionalnih tudi simbolne pomene etnične pripadnosti, npr. Čanin, Sart, Matajur, Brda, Vrhuje, Kostanje, Čedad, Nadiža, Zila: »Zila šǎ vǎščǎs šǎmi / čriǎz skočǎ, sǎ spet patǎši. / Vǎsialjǎ, slozǎ, naša kri / tačĕ, čĭǎr srčǎ čǎpi, / čĭǎr piǎsǎn, naš žobar žǎvi.« (Bartoloth: *Zila šǎ vǎščǎs šǎmi*)

5.2 Toda bolj kakor v krajinskih in naravnih pojavih je regionalnost navzoča v kultivirani krajini, gojenih rastlinah, kot so trta, oljka, češnja, mandelj, marelica, vrste žit in poljščin, in v materialni kulturi. Še posebej izpostavljena je bivalna kultura: hiša, (skrajno skromna) kulinarika, domače živali, specifična opravila, orodja ter nekdanji poklici. Ob tem ni nepomembno, da so velik delež sodobnih narečnih pesmi ustvarile ženske. Pesnice izpostavljajo perice, ki so nekoč ob potokih prale za tržaško gospodo (Mijot, Bržan, Tuljak Bandi, Kralj) in branjevke, šavrinke (Bržan, Tuljak Bandi), pesniki poklice mož, ribiče, voznike, (Furlan), pastirje, duhovnike (Kokot). Opisne, pripovedne in dialoške pesniške svetove Kokota, Bržanove, Štok Vojske in Bartolothove naseljujejo kmetje, zato omenjajo kmečka dela: žetev, mlatev, košnjo, spravilo in predelavo poljščin, obiranje oljk in češenj, trgatav, nabiranje zelišč, sadežev, kurjave itn. Delo je smisel življenja, samoumevni red, najvišje moralno in etično načelo, zato sta napor in stiska zabrisana. Samo Janez Ramoveš prikazuje kmečko delo v neidealizirani goloti: stik z naravo je poln motenj, nevarnosti, nesreč, bližino zemlji in živalim spremljajo smrad, umazanija, kri, izločki, ki jih odtujeni meščan ne prenese. Medtem ko je pri večini pesnikov vsakdanje delo priložnost za povzdigovanje narečnega leksičnega bogastva, je Ramoveševa gesta vplesti narečje v neolepšano in ponižano podeželjsko življenje.

5.3 Enako določujočo vlogo ima tudi duhovna kultura: običaji in navade, oblike praznovanj (božič v Beneški Sloveniji, majski mlaj pri Zorzutu, prvomajski mlaj pri Kokotu, dolinska majenca pri Tuljak-Bandijevi, božično vzdušje v Ziljski dolini pri Bartolothovi, pustovanje, kresovanje pri Mijotovi, koledovanje pri Kokotu), načini zabave (petje, plesi, igranje na inštrumente), priprave na poroko (vezenje in priprava nevestine bale), semnji, pogrebi, ljudsko verovanje (zdravilstvo, vraževerje, demoni, čaravnice/štrige, vile) in modrost v pregovorih. Opazna je vloga cerkve v krajih, kjer so duhovniki ljudem pomagali vztrajati. Tradicionalna religioznost preprostega človeka je priklicana v pesmi Bartolothove in Mijotove, v zelo osebnih pogovorih z bogom pri Viljemu Černu (*Moj buog, posluš! tele besiede*), hudomušno zniževanje v ugodje pa srečamo pri Kokotu (*Fajmoštr bə jes rad biv*).

5.4 Pozitivno kohezijsko moč imajo stiki med družino in sosesko, druženje na vasi, negativno stiki z ustanovami (tuje in osovražene) oblasti, s carino, državno upravo, tujejezično šolo. Travmatičen spomin je prva izkušnja zaničevanja Slovencev in maternega jezika v italijanski šoli:

Imiela san rojstni dan,
sedan liet, zaviedela
da je biu muoj guod,
klicu se je 'compleanno',
dobi se šenke.
Taku šuola me je učila.

Parvo šuolsko lieto,
parva meštra,
parvi šenk,
drug jizik,
drug sviet,
druge navade. (Luisa Battisig: *Naš šenk*)

Ko so paršli pred šuolo, so zamučal.
Ta mala se je čudno oku gledala
an tarduo se sestri roko partisnila.
Ustajbene, pred šuolo, so potihno guorile:
»Sa ti puodeš za te malmi,« je sestra jala,
»ma zmisni se no rieč an na stuoj jo pozabit!
Odkar čez tiste vrata stopnimo,
na smieš vič, z obednim at notre,
po slovensko preguorit!« (Bruna Dorbolò: *Prvi konfin*)

Predstavljeni so mnogi medkulturni vidiki skupinskega življenja (preseljevanja, prestopanje meje, trgovanje, tihotapstvo) in zasebnega, družinskega življenja. Zaradi spominjanja so pogosti motivi otroško delo, pestrne, pastirice, pomoč pri kmečkih delih. Vloga vseh teh konkretnih elementov ni le obogatiti etnografski

repertoar in dokazovati besedno bogastvo domačega govora, temveč potrditi eksistencialni smisel posameznika in skupnosti. Bistveni delež poezije so razpoloženja, ki spremljajo vsakdanje življenje. Delo poteka ob klicanju, petju, kramljanju, smehu, praznike zaznamuje zvonjenje. Toda v večinski družbi je arhaični način življenja (Slovencev) zaradi zaničevanja obremenjen s sramom. Neimenovana množica »oni« deluje kot ozadje moji/naši prošnji, molitvi, odporu:

Te čejo stuort umriet,
Benečija, san zastopila.
Mislejo, de na ušafajo obednega zbujenega,
kar pridejo ponoc, ku tatje,
pa mi bomo sred vasi,
zapiejemo na moc tiste piesmi,
ki so nas učil te star. (Andreina Trusgnach: *Pridejo ponoc*)

ali celo kot sugestija izvora pohlepa in nasilja nad »našim« in »nami«:

Je praparjen tarenj
hiša pracipjana
ma ščarica rude snuwana
ta-par kolò zavezana
oče žwarbane
gibe prašite.
Okol taga križa
ti dragunske žbirje
ni gowčajo nu plešajo
od jarosti pijane
(Renato Quaglia: *Libertat*)

Ožgan je travnik
hiša razpadla
moja deklica presanjana
ob kol zavezana
oči slepele
ustnice zašite.
Ob tem križnem znamenju
zmajevi biriči
vzklíkajo in plešejo
od besa pijani
(Renato Quaglia: *Svoboda*)

5.5 Tudi naravno okolje, vode, gore, kulturne rastline, so opisani tako, da hkrati predstavljajo danost, od katere je odvisno življenje/preživetje, in nosilce čustvenih in estetskih vsebin. V najboljših primerih pesnik ustvarja organsko vez med jazom, predniki, skupnostjo, jezikom in zemljo (Paletti: *Rozajanski glas*) oziroma nekak kozmičen red, s katerim utemljuje filozofijo vitalizma. Tako Alferija Bržan v ciklu *Kapce* z vodnimi kapljicami ponazarja predpogoj življenja posameznika, zaselka in pokrajine: voda nakazuje tek časa, spominsko ohranjanje drobcev, nastajanje želja in razširjanje izkušenj, nenehno kroženje, prehajanje, razpršenost in zbiranje, zgoščevanje, vračanje, odsevanje bistva življenja. Ob večji individualizaciji naravnih in pokrajinskih elementov s simboličnimi konotacijami se v subjektu Renata Quaglie na začetku pojavljajo negotovost, nemoč, samota, bolečina, razočaranje, brezup, toda drobna znamenja upanja (potoček, vsajena rožica) se krepijo in v drugem delu zbirke *Baside* stopnjujejo v pozive k dejanju, prebujenju, spregledanju in izrekanju resnice, ki naj nadomesti pasivno vdanost, naivnost in brezglasnost: »Wura je došla / da se odkrijte ródave, / da oče spet ni ledajte / nu boće spet ni pravite« – Ura je napočila / odkrijte zdaj grobovi se / in spet oči spregledajte / in usta naj spregovore« (*Ta Oblazawa – Pot v svet*). Pomembno vlogo ima pri tem sklicevanje na tradicijo (mrtve, imena, jezik), imagnacijo (sanje) in metafiziko (molitev).

6 Individualne estetske inovacije

Čeprav bi bilo ob narečni poeziji mogoče špekulirati o specifičnih pokrajinskih mentalitetah, ima vsak pesnik individualno fizionomijo in svojo osebno poetiko gradi iz križanja mnogih, tudi protislovnih (arhaičnih in modernih) elementov. Estetsko najprepričljivejši primeri narečnih pesmi nastajajo z distance: časovne (pozneje), prostorske (drugje, v mestu) in intelektualne (narečni pesniki so izobraženci). Zato ni čisto ustrezna primerjava z estetiko naivnega slikarstva in kiparstva, o kateri govorita Kravos (1977) in Pogačnik (2001: 73); naivnost je le ena izmed možnih drž rekonstruirane prvotnosti, povezana z otroštvom in mladostjo ali z globljim razumevanjem, ki pomeni tudi upor zaničevanju.¹⁹ Tako je naslov *Naivsk tihožitje* aluzija na primerjave z naivnim slikarstvom, Ramoveševo besedilo pa zavrača dekor, umetno lepoto, elegantne šopke in darila. Pesnik jih zamenja z drobci iz domačega naravnega okolja: košček lubja, vejica tršljike, pušpana, brinove jagode, strok graha, fižola, kamenčki iz vode, pest oglja, kroglja mavzerice, v najboljšem primeru »an pušlčk, ke cwode«.²⁰

Tako kot postane narava predmet estetske kontemplacije v odmiku od eksistencialne odvisnosti in pragmatične nujnosti (Marija Mijot: *Pamladanska nuč pr' patuoke, Paletne padan u Griže*), tudi jezik pridobiva estetsko funkcijo takrat, ko človek vanj ni samo potopljen, ampak z njim svobodno razpolaga, ga opazuje, preizkuša in se izmika nujnim praktičnim funkcijam: »[k]jer se praktična funkcija umakne samo za korak, prodre takoj za njo kot njena negacija estetska funkcija« (Mukařovsky 1978: 248).²¹ Novejša dela v krajevnih govorih kažejo, da dialekt zaznamuje prvotnost, zgodnost, izvornost, poezija pa to gradivo predeluje v položaju samorefleksivne razdalje, naknadne tujosti, izkoreninjenosti, večvednosti ali ogroženosti.²² Razdalja je vidna že v primerih avtotematizacije jezika (Paletti: *Biside me*, Quaglia: *Baside*, Bartoloth: *Mo siãnca, muaj žobar*, Bržan: *Domaćê besjädê*), kjer je ob priznanju globinske zavezanosti materinščini govor o muki in radosti jezikovnega oblikovanja, privzgojeni zadržanosti, nihanju med različnimi

¹⁹ Ramoveš je za moto zbirke *Poročilo iz geta* (2001) izbral citat Jeana Baudrillarda, ki govori o prepadu med kulturo univerzalnosti in ostankih posebnosti, o ljudeh, ki jim zaradi pomanjkanja drugih sredstev preostaja prezir in zavračanje. Pesnikova drža je ambivalentna, hkrati zunaj in znotraj prikazanega »geta« »staroselcev«, ki so prezirani in prezirajo. Kljub prikrajšanosti in zaničevanju (zaostalosti) glede na dominantno kulturo pesnik dokazuje ponos prav z nesramežljivim prikazovanjem nekultiviranosti, grobosti in vulgarnosti.

²⁰ Podobno ironično deromantizacijo je izpeljal že Božo Vodusek v pesmi *Darilo ljubi* (1936).

²¹ Mukařovsky opozarja, da je estetska funkcija, ki pozornost usmerja k znaku samemu (ta v sebi zrcali stvarnost kot celoto oziroma kot projekcijo stališča subjekta do stvarnosti), potencialno navzoča v vseh človekovih dejavnostih, toda v umetnosti, kjer estetska funkcija prevladuje, so navzoče tudi druge zunaj-estetske funkcije.

²² Konstrukcija harmoničnega otroštva in mladosti je že od romantike in novoromantike naprej zaznamovana z evokacijo svojega nasprotja: spoznanja, deziluzije, nesvobode, nesreče. Med sodobnimi narečnimi pesniki najbolj radikalno prikazuje izgubo prvotno dobre biti narave in s strahom pohabljenost človekovo dušo Renato Quaglia, do groteske popačeno podoba ruralne idile in zdravja pa je izpeljal Janez Ramoveš.

razsežnostmi in indetitetami jaza, kot so sanje – resničnost, duša – racionalnost, mi – oni (Paletti: *Glawa ma, Düša ma, Pinsirji, Podoba od šlověka*). Ni naključje, da oblikovni in vsebinski elementi, ki morda izvirajo v tradicionalni ljudski pesmi, doživljajo potujitvene estetske modifikacije.

6.1 Take modifikacije so raba svobodnega verza in nepredvidljivih kitičnih oblik (Quaglia, Paletti, Cernetig, Ramoveš, Bržan, Bartoloth) namesto metričnega verza in klasičnih rimanih kitic (Zorzut, Mijot, Hartman, Kokot, Furlan, Kralj, Štok Vojska, Tuljak Bandi). Prosti verz je speven zaradi glasovnih in besednih ponovitev (anafore, geminacije, aliteracije) in paralelizmov, v katerih prihaja do izraza prav glasoslovno-oblikoslovna specifična narečja, ki se ob prenosu v knjižni jezik izgubi. Na primer notranja asonanca: »Nâd **uâdo** / **vagân** / suj **dân** / **vagân** **suâjo** nuč« : »Nad vodo / tehtam / svoj dan / tehtam svojo noč« (Bržan: *Kapce 10*); ali umetelno ponavljanje soglasnikov: »**Zapuščena** vas, / **puščena**. / **Puša** brez žlagu. / **Pušij** rož na varte. / Na grobu.« (Cernetig: *Udati se*), ki ustvarja nove semantične potencialne povezave med zapuščenostjo, prazno puško (nasiljem) in šopkom rož (ljubeznijo, lepoto), zapuščeno vasjo z grobom (izumiranjem) in vrtom (življenjem, kultiviranjem). Zapuščanje in smrt vabita k vdaji in vdanosti iz naslova, kajti opisano stanje presega moči enega človeka. Posebnost narečne poezije so tudi rime, ki so možne samo zaradi narečnih besed in oblik.²³

6.2 Stilistični postopek subjektivne pesniške izpovedi je antropomorfizacija elementov narave in kulture, ki ima močan emocionalni naboj, še posebej če je povezana s pomanjševalnico: »Mali sirkić ... Tu-w dan cantezim zamje, / nategněš tve nögice / nu se wprěš (Paletti: *Mali sirkić – Sirkovo zrnce*). »Me potice listjave / da bi be spet počičiw nule / da vi be spet mi pravile ...« (Quaglia: *Potice me te zubjane*). Predmet antropomorfizacije so pogosto zgradbe: »kamnje na kamnjeh / suâ stale. / Zâzrejale suâ, / se spestile/ en pale.« (Bržan: *Zide*). »Hiša ima oči zaparte / an slepo ljubezan / od kere se na zna rešit. / Nuoč varje v naruočju / sanj an sanje.« (Cernetig: *Hiša ima oči zaparte ...*) Pomensko preprostejša je primera, s katero postanejo stvari bolj žive in človeške: »Samo šjepast kamin / ku zmartran sudat/ uapleten uad zime / diha u nuč.« (Atilij Kralj: *Zima*); »Kopave / od me vasice / šćarice ke ni se lovijo / nuz bodró od gorč / časne oblačilo / ke šće zemjo na znà – Strehe / moje vasice / ki se kot dekllice podijo / navzdol po pobočju / v oblekah davnih / še vse od zemlje (Quaglia: *Kopave – Strehe*). Metaforika je inovativna,

²³ Prim. pukuera – suera, grama – zama, nueje – ubueje, za nomi – na romi, mom – srom, užniva – prsoliva, bleknu – šleknu (Hartman); štant – hvant, sruota – puota, sãbota – krota, frava – dava, vohred – za ped, miva – trofiva (Kokot); astav – namav, kãndialã – žãbralã, pãrtvačã – abvačã, sviãtã – metã (Bartoloth); 100 ljer – bo mjer, iz šule – krule, ljete – po svete, kuarter – plenjer, na kontrat – se bat, angurje – u murje, mačkuon – u armeron (Kralj); ukus – nus, teritorjo – štorjo, karburo – šiluro, klãte – mãte (Tuljak Bandi); vide – u žide, uon – kasuon, cajte – bajte, kuaste – duaste, strin – kupin, pa putre – nutre, dš – glš, krjepa – šjepa, sezut – gud, kuartin – deštin, burja – murja, s kopite – u svite, ruado/rodil – pruado/prodal (Mijot); forešto – fešto, kuréda – goveda, rožár – votár, rinćine – šinjorine, kronco – lonco, žganje – štanje, nono – sardlõno, soline – kavedíne, žaneštra – deštra (Štok Vojska).

kadar pripisuje gibljivost »Vrabce in galuobe / hitijo šivat žarke / u raskuštrano listje« (Kralj: *Špitauske uart*) ali ustvarja sinestetično mešanje zaznav: »Umierat. / Med lahkim ardečim vietrom« (Cernetig: *Umierat pa ne umriet*), »kadar je kjer prov hitar molu, / ket be dardrale osošene pudnce lesjenga mostu, / ke kjer z uzam pejle čez hlwode naprudi« (Ramoveš: *Dovg sm sedu pod hrastam*).

Dramatično ekspresivni učinek nastaja v redkih primerih metaforične projekcije lastnosti živali na človeka ali pojem (»ni ti valike wukave / našo krij so lizale«; »Tej ni pranate wtíčave / bižimo nu se tresimo«; »Čas / požjera sve sine« (Quaglia: *Je se prawzirala na rožica, Sonce, Čas*)). Animalizacija lahko deluje morbidno: »Obležu je ta cajt. / Sokaruca se nabira po njim.« (Ramoveš: *Hribuc bo šov v rovan*)

6.3 Postopek ljubečega bližanja predmetnosti ali odsotnim ljudem je apostrofa, s katero se realnost ponotranja, pridobiva subjektivne duhovne pomene, naravni elementi pa postajajo priče, simbolni in magični pomočniki (Paletti: *Zëmja ma, Zbugan väsi me, Wöda ma ta Brüsinawa, Lüna, O ti sunčacë mö*; Quaglia: *Baside, Rožica ma, Zares, Potice me te zubjane, Onj-ol, Dušica naša*; Bržan: *Uälke, Istrijane, Muäja vas, Istre, Muj nuänić, Kapce 14, Du konfina en črjêz 4, 6*; Bartoloth: *Črn tač, Ziamla kličə*). Izjemno pa je, da trpečega in osamljenega človeka nagovori oživiljeni predmet (Quaglia: *Ta zadnja mlaka – Zadnji izvir*).

6.4 Kolikor je narečna pesem zaznamovana s prikriivanjem subjektivnosti, zadržano izpovednostjo, posega po minimalizaciji oziroma redukciji, eliptičnosti. Elipsa kot znamenje koncentracije na bistvene zanave v poeziji Alferije Bržan in Marine Cernetig stopnjuje intenzivnost čustev in obenem varuje pred patosom. Z eliptično sintakso in nominalnim slogom v svobodnem verzu je izpeljan prehod iz opisne, impresijske pesmi v eksistencialno ali etično refleksijo v pesmih *Zima, Špitauske uart, Rižarna, Kras!* iz zbirke *Pagrunthane na risalne mize* (1977), *Še druge pagrunthane na risalne mize* (1996) Atilija Kralja.

Pogosti so sugestivni zamolki ter nakazovanje razpoloženj z opisi stanja stvari, zlasti drobnih, neopaznih, ne več koristnih: stara obžagana jablana, z neuglednimi sadeži, ki jo je veter podrl na cesto (Ramoveš: *Glejte, japk! (Ecce Malus)*), odpadli orehovi plodovi, ki jih nihče ne pobira in se podtikajo pod pete (Cernetig: *V vasi ...*), po potresu sušeče se češnjevo drevo (Bartoloth: *Pad čriäšnja*), odvečno poljsko strašilo, ki je le še podoba samote in žalosti (Loredana Drecogna: *Strašilo*). Tudi vsakdanji in družinski motivi so lahko predstavljeni z neobičajnega vidika, ki v tragičnost vnašajo pridih fantastike. Tak motiv je »štrihan povhn« lonček snetih poročnih prstanov vseh številnih prebivalcev stare domače hiše (Ramoveš: *An lončk*). Bolj duhovito je menjavanje perspektiv in nepričakovanih zasukov v pripovedni, anekdotični in dialoški pesmi Atilija Kralja, ki zakonska nesoglasja prikazuje zdaj s stališča ženske, zdaj moškega, spreminja pa tudi običajen pogled na živali, s tem da nagovarja drobna, skoraj nevidna bitja, pajka, mravljo, škorpijona, se jim opravičuje za človeško vzvišenost, jih ima za znamenje sreče, pušča živeti in

hkrati opozarja druge: »za ne vjervat drage muaje / kaj več videš kr se dual zvit!« (*S'n pou!*)

6.5 Alferija Bržan črpa iz pravljice in mita, s katerima pričara lepoto čistega istrskega sveta in subjektive sanje o ponovitvi (*Per Drâgonje*), Quaglijev sanjski topos je zeleno jezero, simbol potopljenega osebnega in kolektivnega nezavednega. Pri Marini Cernetig se razpadanje hiše povezuje z melanholijo in hkrati odprtostjo, prestopanjem omejitev, prehajanjem iz realnosti v sanjski, imaginarni, kozmično brezbrežni prostor in ciklični mitični čas. Občutek v hiši brez strehe, oken in vrat je tak, kot če bi človek prestopil v drugo, nadzemljsko dimenzijo: »Like spledejo steno, / oči gledajo sukoze njo. / Brez dane / nebo se prelije v hišo. / An si v nebesih« (*Zdujšat čakanje smarti*). Razpuščanje časovno-prostorskih omejitev ne izključuje zvestobe in prizadetosti, domišljija pa ne zapušča vezi z znano in predstavljivo resničnostjo.

Najbolj nenavadna je imaginacija Janeza Ramoveša, ki z groteskno poetičnostjo sugerira deformacijo v naravi in človeku, grob, krut svet brez usmiljenja in nežnih čustev, ki si jih hribovski človek ne more privoščiti. Z jedkim humorjem in fantastiko demontira idiličnost, baladno skrivnostnost in pravljичnost, s hibridizacijo nakazuje, kako univerzalno, urbano, tehnično razvito vdira v domači, omejeni, tradicionalni, na naravne danosti vezani svet. Najbolj grozljivo implicitno sporočilo je, da je naravno, telesno in nagonsko zazanamovano kot nekaj nevrednega in zavrnjenega v primerjavi z mrtvo kulturo higijene in bleščečih videzev. Izvirno je njegovo spajanje dispartnih področij narave in tehnike, modernosti in starožitnosti, tujega in domačega, mita in sodobne živinoreje: »Cila štala samorugu / sa kje h jaslam parvezal« (Ramoveš: *Samorugi*). Učinkoviti so tudi vnosi fantastičnih in domišljijisko-poetičnih elementov v veristično tkanje – duhovito »naturalno« zamenjevanje reči, ki so kot magična znamenja (ne)sreče zunaj denarnega vrednotenja, sugeriranega z naslovom *Po čim sa sovdi*: »Če si slišu trikat kukuca, je bel to glih tuk, / ket be vidu wosm močeradu, / vse vkop je pa bel za an saršjenu gnizd [...] Ta male, še grahaste sarne, so pocin. / Šjestnpedeset jih je triba, da se ti v / pikapowonca prov obarnila. Al pa sjudm / palku s križam. Vsak v sojm kwotu.« Od pričakovane ljudskosti se Ramoveš oddaljuje tudi z alogičnimi premestitvami v prostoru, ki samo v ljubezenski pesmi delujejo igrivo: »Pred čebelnakam boš postlala, / med pajne soja pwojstla razgarnila. / Po stinah pajnske končnice« (*Ludsk motiv*). Sicer pa so njegovi bizarni premiki povezani s tragičnimi usodami, trpljenjem, boleznijo, samomori, uboji, smrtjo živali in dreves, propadanjem naravnega in kulturnega okolja in desakralizacijo. Vse to je postavljeno ob smešno navduševanje hribovcev nad modernim, tujim in daljnim.

Razmeroma pogosto je vživetje literarnega subjekta v malega, preprostega človeka v vložnicah (Milka Hartman: *Stare dekve težva*; Janez Ramoveš: *Samosejc*).²⁴ Govor v imenu drugega, ki morda drugje sploh ne pride do besede, ima družbeno-

²⁴ Večino besedil Ramoveševega *Staroselskega ciklusa* predstavljajo vložnice, razumevanje in govor z notranjega stališča omejenega, nesrečnega hribovca.

kritični podton zoper sile zatiranja in ponižanja, pogosto pa slavi pokončne, poštene, garaške, vesele in dobre ljudi.

6.6 Znak individualnega oblikovanja je tudi ciklično povezovanje pesmi, pri katerem iz enega samega elementa konkretne in otipljive realnosti (voda, drevo, zemlja) rastejo številni simbolni pomeni: npr. bivanjska krožnost, dinamika, spremenljivost, neustavljivost, povezava z neuničljivostjo biti in vračanjem. Alferija Bržan v ciklu *Oljka* razdeli simbol lepote, naravne vitalnosti, zdravja, Marina Cernetig v razdelku *Ne vasi* s stanjem v beneških vaseh predstavlja stanje duše, premagujoče destabilizacijo, celotno zbirko pa organizira med začetno metaforo »previdne« niti, povezujoče življenje in smrt, streho in temelj hiše, »dvoumne« niti med nesrečno ljubečimi (*Vsak cajt je cajt za umierat*) in končno predstavo časa kot pletiva, katerega niti postajajo trde in neelastične: »ku na maja otardiena« (*Stisnje-ni ...*). Pomensko stopnjujoče je zgrajena zbirka *Baside*, stopnjujoče in ciklično *Ud kapca do murja*, kot antiklimaks *Staroselski ciklus*.

6.7 Sodobna narečna poezija se oddaljuje od ljudskih besedilnih vzorcev, razen kadar jih ustvarjalno sprevrča (balade, litanije), zelo redko pa priklicuje umetnostna besedila in oblike. Ramoveševa *Pokrajina omajenih src* se oblikovno sklicuje na Kosovelovo *Bori*, vsebinsko pa žive bore zamenja s predelanimi ostanki dreves: »Koli, koli, bratje moji [...] Koli, bratje, tarhleneja, / glih tam, ket von z zemle greja. / Koli, goli, krivi, zviti, / čist kodol do zvezd zabiti«. Še bolj nenavadno je mešanje visoke pesniške forme (soneta, venca), svetniških, kraljevskih in zvezdniških tujih imen za krave in empatičnega vživljanja v usodo živali za predstavitev nehumane sodobne živinoreje, iz katere veje duh nihilizma (*Farma svetega Alojzija, Sonjeni kranclni*).

Navsezadnje pa deluje tuje tudi to, da se v narečju ne izreka univerzalnih spoznanj, temveč posameznikovo občutje končnosti: »Ziamla kličə, abnavla sə, / zakoj sma pa mi tav?« (Bartoloth: *Ziamla kličə*) ali celo nesmisla, ki ga tradicionalna religiozna metafizika ne odreši, pesnik pa izrazi s pojmi abstraktne matematike: »Kopija matere bože / skuz okn von zija, / tam, srid dlakastih obrunku, / pa martva se praha hahla. [...] Hudič je hudič, ta srowbat gvišn vječn. / Vsata je neč rezultat vnaprej parrihtan« (Ramoveš: *Crngrob*).

7 Zaključek

Moderna narečna poezija se načelno ne izogiba nobeni temi, govori o samoti, izkoreninjenosti, razočaranju, žalosti, strahu, tesnobi, upanju, ljubezni – do staršev, svojih ljudi, zemlje, jezika.²⁵ Sama izbira narečja ima vsebinsko-slogovne posledice: podobno kot določene komično-posmehljive besedilne vrste (satira, parodija,

²⁵ Zelo redka tema je v narečni poeziji erotika. Razen Quaglie, ki jo umešča v svojo pokrajino in prikaže elegično (*Rožica ma, Več čas, Viter te značernje, Sinca twa, Zaprow*) in Ramoveša, za katerega je eros igra, je obravnavana humorno, kot spodletel odnos, ali zrelo, kot del skupnega napora za preživetje.

epigram) narečje dopušča več drastičnosti, naturnosti, telesnosti, čutnosti, toda prava karnevalska subverzivnost je redka, ker pesnik zagovarja malega, prikrajšanega človeka. V bolj tradicionalnih pesmih je predstavitev človeka splošna, kot tipizirana vloga, akter družbenih odnosov in medosebnih razmerij, ali pa jo pesnik izreka v imenu skupnosti, skozi množinski lirski subjekt. Oblikovana je v opisno-pripovednih vrstah, portretih oseb, fragmentih kronike, anekdotah, vložnicah, dialogih. V modernejših so glasovi bolj individualizirani in oblike bližje univerzalnim: elegične refleksije, impresije, vizije, balade, lirske izpovedi občutij. Ne glede na tip in besedilno vrsto reprezentacije pa vse narečno pesništvo vabi k uživetju v drugačno, neznano in tako kot vsa književnost teži k temu, da bi enkratno in osebno videnje okušali drugi, zbudjeni v zanimanje, razumevajoči in sprejemajoči.

Viri

- BARTOLOTH, Maria, 1992: *Pa Zila še vāsčæes šæmi – Die Gail rauscht noch ålleweil*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- BRŽAN, Alferija, 1997: *Čista voda*. Trban: Samozaložba.
- BRŽAN, Alferija, 2002: *Ud kapca do murja – Od kaplje do morja – Dalla goccia al mare*. Koper: Libris.
- CERNETIG, Marina, 2007: *Pa nič nie še umarlo*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- CLODIG, Aldo, TRUSGNACH, Lucia (ur.), 2000: *Pustita nam rože po našim sadit, 2. Senjam beneške piesmi 11–20, 1984–1995*. Lese: Kulturno društvo Rečan, Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko.
- CLODIG, Aldo, idr. (ur.), 2008: *Luna v nebu plava* (Srečanje med pesniki, pisatelji in drugi[mi] ustvarjalci 1993–2007). Lese/Liessa, Garmak/Grimacco: Kulturno društvo Rečan.
- ČERNO, Viljem, 2006: *Pesmi iz terske doline. 5: Terska dolina – Alta Val Torre – Val de Tor*. Ur. M. Kožuh. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Gorica: Goriška mohorjeva družba.
- FURLAN, Aleksander, 2007: *An popudån*. Trst: Mladika.
- HARTMAN, Milka 1977: *Pesmi z Libuškega puela*. Celovec: Krščanska kulturna zveza in klub Mladje.
- KOKOT, Andrej, 1996: *Pastirjevi rajmi*. Celovec; Drava.
- KRALJ, Atilij, 1977: *Pagrunthane na risalne mize*. Trst: Samozaložba.
- KRALJ, Atilij, 1996: *Še druge pagrunthane na risalne mize*. Trst: Samozaložba.
- MADOTTO, Aldo (ur.), 1984: *Autori Resiani: Reziä, Reziä, a ti çon šçale dobrë*. Udine: Editrice Grillo.
- MIJOT, Marija, 1962: *Souze jn smeh*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- MIJOT, Marija, 1969: *Souze jn smeh*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- OBIT, Michele (ur.) 2004: *Besiede tele zemlje (Proze in poezije v beneškem narečju)*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Pustita nam rože po našim sadit: 10 let senjama beneške piesmi*, 1984. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- PALETTI, Silvana, 2003: *Rozajanski serčni romonenj – La lingua Resiana del cuore – Rezi-janska srčna govornica*. Ljubljana: ZRC SAZU, Udine: Centro Inernazionale su Plurilinguismo Università degli studi di Udine.

- RAMOVEŠ, Janez (Ivan Čankar), 1995: *Striptiz. Namesto Kim Basinger*. Suša, Kranj: Fondi Oryja Pála.
- RAMOVEŠ, Janez, 2001: *Poročilo iz geta*. Ljubljana: Atelje T.
- RAMOVEŠ, Janez, 2006: *Staroselski cikelus*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SLANA, Miroslav - Miros, 1996: *Prleške pesmi*. Maribor: Pokrajinski arhiv, Mestna občina.
- ŠTOK VOJSKA, Nelda 1999: *Pride vse en vse pasá (Pesmi o Istri in njenih ljudeh)*. Marezige: Samozaložba.
- TOMASETIG-PODPOTNIKOVA, Gabirella, 2008: *Mutasti se šuljajo spomini*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko, Društvo Kobilja glava.
- TULJAK BANDI, Danila, 1999: *Žrjavka pud papelon*. Koper: Capris, društvo za oživiljanje starega Kopra.

Literatura

- BEZLAJ, France, 2006: Ljudski pevec iz Tera. *Terska dolina – Alta Val Torre – Val de Tor*. Ur. M. Kožuh. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Gorica: Goriška mohorjeva družba. 293–297.
- BRATUŽ, Lojzka, 2001: Narečne pesmi Ludvika Zorzuta, pevca Goriških brd. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 11. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 161–165.
- DAPIT, Roberto, 2009: Literarna ustvarjalnost v Reziji danes. *Trinkov koledar*. Ur. L. Trusgnach. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko. 206–210.
- DEBELJAK, Aleš, 2004: Koncentrični krogi identitet. *Evropske pisave*. Ur. U. Keller, I. Rakusa. Maribor: Aristej.
- KRAVOS, Marko, 1977: Nenaslovljena spremna beseda na zavihku. V: Atilij Kralj: *Pagrun-tane na risalne mize*. Trst: Samozaložba.
- KRAVOS, Marko, 1985: Živa rožica iz Rezije. V: Renato Quaglia: *Baside*. Trst: Založništvo tržaškega tiska. 75–81.
- MLAKAR, Iztok 2009: Pogovor z Iztokom Mlakarjem. *Nedelo* (18. 1.). 20–21.
- MUKAŘOVSKY, Jan, 1978: *Estetske razprave*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PATERNU, Boris, 1994: Šest tržaških pesnikov. *Kar naprej trajati*. Trst: Devin.
- PIRJEVEC, Marija, 2002: Rezijanska pesnica Silvana Paletti. *Traditiones* 31/2. 43–53.
- PIRJEVEC, Marija, 2001: Vprašanje narečne poezije. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 11. Ur. Z. Jan. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 151–160.
- POGAČNIK, Jože, 2001: Narečna književnost (pojem in razsežnosti). *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 11. Ur. Z. Jan. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 71–78.
- POGORELEC, Breda, 2006: Jezikovno pričevanje z zahodnega roba slovenskega jezikovnega prostora. *Terska dolina – Alta Val Torre – Val de Tor*. Ur. M. Kožuh. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 117–126.
- STANONIK, Marija, 1999: Slovenska narečna poezija. *Logarjev zbornik*. Ur. Z. Zorko, M. Koletnik. Maribor: Slavistično društvo. 372–404.
- STANONIK, Marija, 2001: Sodobna slovenska narečna poezija. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 11. Ur. Z. Jan. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 79–114.
- STANONIK, Marija 2007: *Slovenska narečna književnost* (Zora 51). Maribor: Slavistično društvo.
- ZDOVC, Pavle, 1977: Spremna beseda. V: Milka Hartman: *Pesmi z Libuškega puela*. Celovec: Krščanska kulturna zveza in klub Mladje. 4–9.